

PROFESOR WIESŁAW KOZUB-CIEMBRONIEWICZ – WSPOMNIENIE MISTRZA

PRAWNIK I HISTORYK

Profesor Wiesław Kozub-Ciembroniewicz urodził się 26 lipca 1944 r. w Krakowie, ukochanym mieście, z którym łączyła Go silna więź emocjonalna. Związek z rodzinnym Królewskim Mianstem, w którym mieszkał, kształcił się, pracował i wypoczywał, spacerując po bulwarach wiślanych, często podkreślał, z uśmiechem opowiadając o przedszkolu na Salwatorze u Sióstr Norbertanek, z którym wiązał ciepłe wspomnienia dzieciństwa jako najbardziej beztroskiego okresu w życiu. Kształcenie na poziomie ponadpodstawowym kontynuował w I Liceum Ogólnokształcącego im. Bartłomieja Nowodworskiego. Po maturze podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, które ukończył w 1967 r., uzyskując tytuł magistra prawa. W tymże roku (od 1 października) został zatrudniony na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katedrze Historii Doktryn Politycznych i Prawnych, kierowanej wówczas przez prof. Konstantego Grzybowskiego, wybitnego prawnika i historyka idei prawno-politycznych. Pod jego okiem dojrzewały zainteresowania naukowe Pro-

fesora Kozuba-Ciembroniewicza, które wkrótce przybrały interdyscyplinarny charakter. Sprzyjały temu podjęte przez Profesora studia na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, zwieńczone tytułem magistra historii, uzyskanym w 1972 r. Wykształcenie i wiedza w zakresie dwóch fakultetów miały istotny wpływ na przebieg błyskotliwej kariery naukowej. Już w 1974 r., na podstawie rozprawy *Państwo faszystowskie Mussoliniego. Doktryna polityczna i regulacje prawne*, uzyskał stopień doktora nauk prawnych, a w 1983 r. stopień doktora habilitowanego tychże nauk w zakresie historii doktryn politycznych i prawnych, przedkładając rozprawę *Socjaldemokracja w Austrii współczesnej 1945-1966*. Znakomita monografia *Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922-1939* stanowiła podstawę uzyskanego w 1993 r. tytułu profesora. Z dniem 1 listopada 2008 r. został profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Równoległe z pracą naukowo-dydaktyczną w latach 1985-2006 czynnie uprawiał zawód adwokata, przygotowując ekspertyzy dla Sejmu RP i Ośrodka Badawczego Adwokatury w Warszawie.

„HOMO UNIVERSITATIS”

Profesor Wiesław Kozub-Ciembroniewicz był bez wątpienia „człowiekiem uniwersytetu”. Podkreślał swój związek z najstarszą polską uczelnią, dzięki której zdobył wykształcenie, co otworzyło Mu drogę do kariery naukowej i zawodowej; miał wobec niej ogromne poczucie obowiązku. Dług wdzięczności wobec *Alma Mater Jagiellonica* spłacał, służąc jej jako naukowiec, wykładowca, wieloletni kierownik Katedry Współczesnych Doktryn Politycznych (od 1985 r.), dyrektor Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych (1999-2002), a następnie dziekan Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych. Jako dydaktyk przywiązujący ogromną rolę do kwestii kształcenia i wychowywania młodych pokoleń swą wiedzą i doświadczeniem dzielił się ze studentami Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie (w latach 2000-2003) oraz Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie (od 2005 r.).

Pełnił wiele odpowiedzialnych i prestiżowych funkcji: prezesa Klubu Chrześcijan i Żydów „Przymierze” (2008-2012), członka Kapituły Nagrody im. Księdza Stanisława Musiała (2008-2015), przewodniczącego Grupy Polskiej Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano (od 2004 r.) oraz przewodniczącego Rady Naukowej Centrum Badań Holokaustu UJ (od 2008 r.). Był członkiem Rad Programowych dwóch czasopism: krakowskiej „Politei. Pisma Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ” oraz wrocławskich „Studiów nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”.

Otwartość na drugiego człowieka i umiejętność współpracy owocowały utrwalaniem dobrych relacji Profesora z różnymi naukowcami nie tylko z Krakowa, ale też z rozmaitych ośrodków badawczych w kraju (m.in. Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Poznański) i za granicą (np. Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung działający przy drezdeńskim Uniwersytecie Technicznym). Jednych traktował w kategoriach „Mistrzów” (Konstanty Grzybowski, Juliusz Bardach, Karol Jonca), z innymi łączyła Go

bliska współpraca, więzy przyjacielskie i koleżeńskie (Jan Baszkiewicz, Henryk Olszewski, Marek Maciejewski, Maria Zmierzak, Manfred Weisbecker, Hans-Adolf Jacobsen).

Znany ze swych zdolności organizatorskich, był promotorem wielu naukowo-kulturowych konferencji i spotkań (m.in. „Czas a trwanie idei politycznych”, „U źródeł totalitaryzmów XX wieku”).

„OJCIEC DZIEKAN”

W latach 2002-2008, przez dwie kolejne kadencje, Profesor Kozub-Ciembroniewicz pełnił funkcję dziekana Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych. Z sympatią nazywany „Ojcem Dziekanem”, był nie tylko „szefem” i „konstruktorem”, lecz także „dobrym duchem” Wydziału, który współorganizował, przyczyniając się do jego popularyzacji, rozbudowy i trwałego umocowania w strukturach Jagiellońskiej Wszechnicy. To dzięki Jego pomysłowości, zdolnościom organizatorskim i negocjacyjnym w obrębie tej stosunkowo młodej struktury wykształciły się nowe jednostki: Instytut Europeistyki, Instytut Studiów Regionalnych, Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych, Instytut Rosji i Europy Wschodniej, Instytut Konfucjusza oraz Katedra Ukrainoznawstwa. „Ojciec Dziekan” z troską zabiegał o stworzenie zaplecza lokalowego, godnych warunków pracy dla kadry naukowej, ale przede wszystkim skutecznie zachęcał adeptów nauki do prowadzenia badań, ich pogłębiania oraz publikowania efektów pracy. Ukoronowaniem wysiłków Profesora Kozuba-Ciembroniewicza było przyznanie Wydziałowi kategorii „A” w zakresie działalności badawczej, co nastąpiło właśnie w czasie pełnienia przez Niego funkcji dziekana.

Sukcesów uniwersyteckich i powodów do dumy było więcej. Jeden z nich dotyczył powstania na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Centrum Badań Holokaustu, którego Profesor był pomysłodawcą i współtwórcą. Powołane z Jego inicjatywy w 2008 r. Centrum stało się ważnym ośrodkiem naukowo-dydaktycznym, zajmującym się trudną i tragiczną historią Holokaustu, rozwijającym międzynarodowe kontakty naukowe z ośrodkami badawczymi w Stanach Zjednoczonych, Europie oraz Izraelu. Profesor Kozub-Ciembroniewicz, przewodnicząc Radzie Naukowej CBH, dbał o rzetelność prowadzonych w Centrum studiów nad Holokaustem i kształtowanie pamięci historycznej. Był żywo zaangażowany w tworzenie Katedry UNESCO ds. Edukacji o Holokaucie, która powstała 6 marca 2014 r. w Instytucie Europeistyki na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych.

INTELEKTUALISTA I TWÓRCA

Profesor posiadał wielki potencjał intelektualny, który z sukcesem wykorzystywał w pracy naukowej i dydaktycznej. Prowadzone przez Profesora Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza badania miały interdyscyplinarny charakter. Koncentrowały się na kwestiach ustrojowych, instytucjonalnych, prawno-politycznych i doktrynalno-historycznych.

Dotyczyły problemów państwa, jego bezpieczeństwa, instytucji, władzy, demokratycznego ładu oraz jego zagrożeń. Wszystkie podejmowane przez siebie tematy Profesor opracowywał z rzetelnością, opierając badania na wnikliwej analizie źródeł, których nieocenioną wartość zawsze podkreślał. Wyjątkowa umiejętność łączenia aktywności naukowej i organizacyjnej, zdolność pozytywnego myślenia, „łączenia”, a nie „dzieleń”, poszukiwania synergii w działaniach, odkrywania prawdy i rozumienia historii – wszystko to było udziałem Profesora Kozuba-Ciembroniewicza, który doskonale wiedział, że bez znajomości historii oraz doktrynalnych przesłanek i mechanizmów władzy trudno jest zrozumieć rzeczywistość, a tym bardziej ją tworzyć.

W dorobku naukowym Profesora ważne miejsce zajmowały studia historyczne z zakresu myśli politycznej. Prace poświęcone jednemu z najznajomniejszych przedstawicieli krakowskiego konserwatyzmu, Antoniemu Zygmuntowi Helclowi (*Myśl polityczna Antoniego Zygmunta Helcla*, Kraków 1978; *Antoni Zygmunt Helcel*, Wrocław–Kraków 1980; *Austria a Polska w konserwatyzmie Antoniego Z. Helcla, 1846-1865*, Kraków 1985), napisane w oparciu o źródła archiwalne, stanowiły istotny wkład do polskiej historiografii, a nakreślony w nich obraz wybitnego historyka prawa, prekursora stańczyków, przedstawiony został na tle głównych tendencji dziewiętnastowiecznej myśli politycznej, w istotny sposób wzbogacając wiedzę o niej.

Nowatorskie ujęcie przedstawiały prace z zakresu „personalistycznego konserwatyzmu” i doktryny „konstytucyjnego państwa prawa” wybitnego męża stanu Konrada Adenauera, które znalazły wyraz w publikacji *Konrad Adenauer. Personalizm i tradycjonalizm* (Kraków 2000). Profesor zwrócił w niej uwagę na istotne znaczenie adenauerskiej doktryny, opartej na założeniach konserwatyzmu, personalizmu i filozofii chrześcijańskiej, dla integracji powojennego społeczeństwa niemieckiego, jak również dla odbudowy Niemiec i ukonstytuowania państwa prawa.

Odrębne miejsce w obszarze badań Profesora Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza zajmowała doktryna społeczno-polityczna austriackiej socjaldemokracji. Profesor poświęcił jej kilka wnikliwych szkiców naukowych (m.in. *Socjaldemokracja austriacka a powiązania Austrii z EWG, Koncepcja Brückenfunktion w ujęciu austriackiej socjaldemokracji, Nowy program Socjalistycznej Partii Austrii z 20 maja 1978 – aspekty międzynarodowe*), a nade wszystko dał wyraz w interesującym opracowaniu monograficznym *Socjaldemokracja w Austrii współczesnej 1945-1965* (Poznań 1982). Koncentrując się na roli i znaczeniu socjaldemokracji w rozwoju Austrii, Profesor przedstawił koncepcje Karla Rennera, Karla Kautskiego, Brunona Pitermana, które posłużyły jako podstawy ideowe austriackiej socjaldemokracji, torując drogę – na co wskazywał Profesor – *partii demokratycznego i reformistycznego socjalizmu, o charakterze antykomunistycznym i antykonserwatywnym*.

STUDIA NAD TOTALITARYZMAMI

Przed wszystkim jednak Profesor Kozub-Ciembroniewicz był i pozostaje nadal znany i ceniony w Polsce i za granicą badaczem i znawcą systemów totalitarnych, analizowanych w ujęciu komparatystycznym, którym poświęcił znamienitą część

naukowego pisarstwa. Liczne studia z zakresu włoskiego faszyzmu, który zajmował poczesne miejsce w badaniach nad niedemokratycznymi systemami władzy, obejmowały problematykę dotyczącą jego genezy, istoty, ideologii, cech i funkcji, korporacjonizmu, koncepcji państwa „etycznego” w ujęciu Giovanniego Gentilego oraz państwa totalnego w doktrynie Benito Mussoliniego. Studia poświęcone Enricowi Corradiniemu i Vilfredowi Pareto (*Corradini, Gentile, Pareto – u źródeł ideologicznych włoskiego faszyzmu*, 1972), Guido Bortolottiemu (*Wódz, elita, masy w ideologii Guida Bortolotta*, 1994), Giovanniemu Zibordiemu (*Socjalizm a faszyzm w ideologii Giovanniego Zibordiego*, 1991), Gioacchino Volpemu (*Faszyzm a historia według Gioacchina Volpego*, 1998), Alfredowi Rocco (*Faszyzm wobec demoliberalizmu według Alfreda Rocco*, 1999), interpretacjom faszyzmu w różnych ujęciach oraz prace komparatystyczne z zakresu faszyzmu, narodowego socjalizmu i bolszewizmu, publikowane na łamach „Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, „Studiów nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” oraz w „Przeglądzie Zachodnim”, w istotny sposób przyczyniły się do poszerzenia i ugruntowania wiedzy o totalitaryzmie na gruncie polskim.

Zręczność operowania warsztatem badawczym oraz umiejętność syntezy i wnioskowania sprawiały, że styl naukowego pisarstwa Profesora Kozuba-Ciembroniewicza był doskonale rozpoznawany i ceniony. Cechowała go umiejętność przechodzenia od kwestii ogólnych, podejmowanych np. w szkicach: *Synteza historii politycznej Włoch faszystowskich* (1975), *Faszyzm we Włoszech 1925-1939. Analiza doktrynalno-ustrojowa* (1981), poprzez studia dotyczące kwestii ideologicznych: *Socjalne determinanty ideologii faszyzmu* (1973), *Podstawy ideologiczne włoskiego faszyzmu* (1977), *Funkcje polityczne ideologii faszystowskiej we Włoszech w latach 1926-1938* (1982), *Mit, irracjonalizm, symbolika – ideologia włoskiego faszyzmu* (1986), *Cechy ideologii faszystowskiej* (1988), aż po zagadnienia szczegółowe, znajdujące wyraz w takich pracach, jak: *Państwo w doktrynie włoskiego faszyzmu* (1974), *Korporacjonizm Włoch faszystowskich a idee korporacyjne encykliki Quadagesimo Anno* (1985), *Machiavellowski Książę w interpretacji Benito Mussoliniego* (1987), *Narodowy socjalizm a idee encykliki Mit brennender Sorge z 14 marca 1937* (1988), *Żydzi w doktrynie włoskiego faszyzmu na tle Manifesto degli scienziati razzisti z 14 lipca 1938* (1992), *Lewica włoska wobec faszyzmu w latach 1926-1938* (1993), *Faszyzm w myśli politycznej Carlo E. Basilego* (1997). Nowatorskim, analitycznym opracowaniem dotyczącym włoskiego faszyzmu była publikacja *Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922-1939* (Kraków 1992), stanowiąca pionierskie ujęcie problematyki na gruncie polskim.

Doskonałą syntezą historii politycznej Włoch faszystowskich była monografia *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym* (Kraków 2010), w której obok opisu instytucji politycznych włoskiego faszyzmu, narodowego socjalizmu i bolszewizmu znalazły się interpretacje faszyzmu zarówno włoskich faszystów, jak i antyfaszystów. W książce przedstawione zostały także recepcje ideologiczne i interpretacje niedemokratycznych systemów władzy w Polsce, zaś w zakończeniu interesujący szkic prezentujący sylwetkę prof. Franciszka Ryszki jako historyka faszyzmu, mistrza szkoły wrocławsko-warszawskiej.

Na szczególną uwagę zasługuje współautorska (wraz z Markiem Bankowiczem) praca *Dyktatury i tyranie. Szkice o niedemokratycznej władzy* (Kraków 2007), jak również (wraz z Hanną Kowalską-Stus, Bogdanem Szlachtą, Małgorzatą Kiwior-Filo) redakcyjna publikacja *Totalitaryzmy XX wieku. Idee, instytucje, interpretacje* (Kraków 2010) oraz praca zbiorowa *Czas a trwanie idei politycznych i prawnych* (wraz z Krystyną Chojnicką i Anną Citkowską-Kimlą). Wiele satysfakcji przyniosła Profesorowi publikacja *Polska XX wieku* (Kraków 2010) pod wspólną redakcją z Bogdanem Szlachtą, dostarczająca rzetelnej wiedzy o najnowszych dziejach naszego kraju.

W „SZKOLE” MISTRZA

Pozostając pod urokiem krakowskiej szkoły historycznej i swego Mistrza, Konstantego Grzybowskiego, wybitnego prawnika, konstytucjonalisty, historyka prawa i historyka doktryn politycznych, którego często wspominał jako uczonego, publicystę, *homo politicus*a, nazywając go „myślicielem sceptycznym”, Profesor Kozub-Ciembroniewicz przejął jego krytyczne spojrzenie na rzeczywistość. Namawiając studentów i doktorantów do zachowywania bezpiecznego dystansu do przedmiotu badań, nie wahał się podejmować trudnych tematów i wyzwań, których dostarczała codzienność. Próbując ją zrozumieć i opisać, często w ujęciu funkcjonalnym, podkreślał wartość i konieczność studiów z zakresu doktryn politycznych i prawnych w kształceniu akademickim. Dając wyraz tej potrzebie, Profesor przyczynił się do opracowania i publikacji wyborów źródeł z zakresu historii doktryn politycznych i prawnych (m.in. *Historia doktryn politycznych XIX i XX wieku*, red. M. Sobolewski, teksty oprac. W. Kozub-Ciembroniewicz i in., Kraków 1974; *Doktryny prawno-polityczne. Wybór tekstów źródłowych i interpretacji*, t. 1: *Starożytność: Platon, Arystoteles, Cicero, Św. Augustyn*; t. 2: *Średniowiecze – św. Tomasz. Odrodzenie – Machiavelli, Luter, Kalwin, Bodin*, wybór B. Kozub-Ciembroniewicz, W. Kozub-Ciembroniewicz, J.M. Majchrowski, Kraków 1996-1999), jak również z najnowszej historii Polski (*Najnowsza historia polityczna Polski. Wybór źródeł*, cz. 1: 1918-1926; cz. 2: 1926-1939; cz. 3: 1939-1945; cz. 4: 1945-1948; cz. 5: 1949-1956; cz. 6: 1956-1970, wybór W. Kozub-Ciembroniewicz, J.M. Majchrowski, Kraków 1986-1994).

Profesor Kozub-Ciembroniewicz był także promotorem i współautorem podręczników akademickich (*Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, red. K. Chojnicka, W. Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2000; *Współczesne doktryny polityczne i prawne. Twórcy, idee, interpretacje*, red. W. Kozub-Ciembroniewicz, B. Szlachta, A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, Kraków 2012).

Podziwialiśmy Profesora, widząc w Nim naukowca pasjonatę, godzinami opowiadającego o zawiłych meandrach historii. Jego wykłady, na które tłumnie przybywali studenci, wnet stawały się ich ulubionymi zajęciami, a wzajemna sympatia i zrozumienie kształtowały postawę należnego szacunku. Nie dziwi więc fakt, że wokół Profesora gromadzili się seminarzyści i doktoranci, stanowiący na przestrzeni lat ponad stuosobową grupę. Dobrze wiedzieli, że zawsze mogą liczyć nie tylko na fachową pomoc, lecz także

na zrozumienie i życzliwość Profesora, który potrafił nie tylko sypać z rękawa propozycjami nietuzinkowych tematów prac magisterskich, ale też prowadzić je w taki sposób, że pod Jego kierunkiem znajdowały nowatorskie opracowania, przyczyniając się w istotny sposób do poszerzania stanu badań w Polsce. W wyjątkowej atmosferze tradycyjnych „czwartkowych” spotkań seminaryjnych toczyły się dysputy na ważne tematy naukowe i polityczne, ożywiane i przeplatane różnorodnymi anegdotami, które z nieślabnącą pasją Profesor barwnie opowiadał, w Jemu tylko właściwym stylu. Udzielając cennych rad i wskazówek swym podopiecznym, zawsze znajdował czas dla drugiego człowieka. Potrafił go słuchać, a dysponując ogromną wiedzą i doświadczeniem, chętnie dzielił się nimi z młodszymi kolegami.

Doświadczenie i dobro, którymi hojnie obdarzał, miały autentyczny, wymierny charakter, a Jego wewnętrzna elegancja sprawiała, że szukaliśmy z Nim kontaktu, chcieliśmy przebywać w Jego towarzystwie, ponieważ potrafił każdego dostrzec i dowartościować.

PRIMUM NON NOCERE

Profesor Kozub-Ciembroniewicz w życiu i pracy zawodowej kierował się lekarską zasadą *primum non nocere*, stosując ją konsekwentnie także wobec społeczności uniwersyteckiej. W każdym człowieku starał się dostrzegać dobro i obdarzać go dużym kredytem zaufania. Otwartość i bezpośredni kontakt z rozmówcą sprawiała, że był ulubieńcem studentów, którzy garnęli się do Profesora, ceniąc Jego szczerość, kompetencje, umiejętność fascynowania zagadnieniami i problemami badawczymi. Znany z pomysłowości i determinacji, potrafił znaleźć rozwiązanie dla najbardziej skomplikowanych spraw i zaradzić sytuacji bez wyjścia.

Uhonorowany wieloma prestiżowymi wyróżnieniami (Nagrodą Naukową Wydziału I Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk w dziedzinie nauk politycznych za rok 1992, Złotym Krzyżem Zasługi (1989), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (2003), Medalem Uniwersytetu Jagiellońskiego *Plus ratio quam vis* (2007) oraz Odznaką Honoris Gratia (2010), przyznawaną osobom szczególnie zasłużonym dla miasta Krakowa), pozostawał ciepłym, otwartym, życzliwym, a przy tym skromnym człowiekiem.

Do ostatnich dni Swego życia pracował, realizując konsekwentnie rozpoczęte projekty badawcze. Jednym z nich była księga jubileuszowa przygotowana z okazji 650-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego *Academics of Jewish Heritage in the Modern History of the Jagiellonian University*, której Profesor był redaktorem i autorem *Wstępu*. Inną inicjatywą było przygotowanie publikacji *Il commento di Konstanty Grzybowski al Principe di Niccolò Machiavelli. Saggi e studi* (a cura di W. Kozub Ciembroniewicz, B. Szlachta, S. Bielański), której celem było upamiętnienie piętnastej rocznicy utworzenia Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych oraz czterdziestej piątej rocznicy śmierci prof. Konstantego Grzybowskiego. Profesor Kozub-Ciembroniewicz był nie tylko pomysłodawcą projektu, lecz także autorem interesującego szkicu *Konstanty Grzybow-*

ski – metodologiczny sceptycyzm, historyczno-prawny pozytywizm. Przedsięwzięciem, któremu Profesor poświęcił wiele uwagi, było przygotowanie wyboru źródeł *Państwo i prawo Polski Ludowej (1944-1998)* (wstęp, komentarz, red. W. Kozub-Ciembroniewicz, J.M. Majchrowski, K. Kozub-Ciembroniewicz, W. Majchrowski). Profesor przygotował także nową edycję Swej książki *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym* (wyd. 2, popr. i uzup.).

* * *

Profesor Wiesław Kozub-Ciembroniewicz zmarł 13 lutego 2015 r. Z głębokim smutkiem i żalem pożegnaliśmy Go 17 lutego 2015 r. na krakowskim cmentarzu parafii rzymskokatolickiej Matki Bożej Zwycięskiej przy ul. Zawilej, gdzie został pochowany.

Wspomnienie wspaniałego człowieka, twórcy, intelektualisty, profesora jest bliskie zarówno tym, którzy mieli szczęście Go poznać, być Jego kolegami, uczniami i przyjaciółmi, jak i tym, którzy sięgać będą do Jego intelektualnej spuścizny. Twórczość, dzieła i dobro, które były Jego udziałem, towarzyszyć nam będą nadal, zyskując nieśmiertelność w pamięci potomnych, a słowa poezji Horacego: *Non omnis moriar*, znajdą swe spełnienie, bo naprawdę umierają tylko Ci, o których zapominamy.

Dr hab. Małgorzata Kiwior-Filo